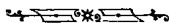

հոգևոր և մարմնաւոր բարութեամբ. բարձցէ ի ձէնջ զամենայն ցասումն, զպատուհաս և զտարածամ մահ. տացէ ձեզ շինութիւն, անդորրութիւն և խաղաղութիւն. և ամենայն բարեաց ձեր լիութիւն և առատութիւն և աւրհ, նեսցէ զձեզ զամենեսեան Քրիստոս Աստուած մեր: Շնորհեցաք ի ձեռն դորա ձեզ պարգևս հոգևորական զեղն աւժութեան զաստուածագործակ սուրբ մեռոնն, ի լուսաւորութիւն նորածնելոցն աւագանալն, յորդէգրութիւն Հաւրն երկնաւորի, և ի ժառանգակցութեան Քրիստոսի յուսոյն մերոյ. զնոյն ի հաւկատ նշան հաստատութեան յաւժումն քահանայութեան, ի նորոգութիւն սուրբ եկեղեցւոյ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, աւրհնելոյն յամենայն յաւիտեանս. ամէն:

Փրեցաւ զիր աւրհնութեան բարձր հրամանիս մեր՝ ի յըստ ի մեզ մարդեղութեանն և ծննդեանն մարմնով Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ ՌԳՃՂ ամի, և ի Սրբոյն Գրիգորէ ՌՂ ամի. եւ մեծ Թուիս Հայոց ՊԼԷ ամի. ի մեր նըստիլս ի սուրբ աթոռս՝ որ է ամ է և ամիս ութ և աւր ԺԷ, ի յաւգոստոս ամսոյ ԺԼ. ի փառս Քրիստոսի: Էւ վասն առաւել հաստատութեան և ալտալո՝ ձեռնագրեցաք մեր սովորական կարմիր ձեռնագրովս: Կնքեցաւ վերոյ ամէնեւելի ծաղկաւետ մեծ մատանովս. կամաւք բարեբարին Աստուծոյ աւրհնելոյն ի յամենայն յաւիտեանս. ամէն:

† Թէոդորոս շնորհաւորն Աստուծոյ Կաթողիկոս ամենայն Հայոց:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ՏԼս յ'էջ 445)

Ա Ք Գ Ա Ր Ե Ի Դ Ո Կ Ի Ա Յ Ի

Ժ Ա Մ Ա Գ Ի Ր Զ

Արգարեան տառիւք եղած այս տպագրութեան՝ օրինակ մը միայն ունինք ի մեր մատենադարանի, և այն զժաղգարար ոչ անթերի. վասն զի զըրցը ճակատը պակսելուն յօրինակին՝ ոչ տպագրութեան թուականին, և ոչ ալ ուր տպագրուած ըլլալուն որոշ տեղեկութիւն մ'ունինք, ուստի և չենք կրնար հաղորդել մեր ընթերցողաց: Միայն ի վերջ խաղաղականի՝ Շնորհատոն քարեաց աղօթիցն, մանրագիր տառիւք տող մի յիշատակարանի կը գտնենք՝ այսպէս. « զրեցաւ Աղաթմաստուցս. թմլին. ՌԺԷ. ապրիլ ԻԷ: »

Տպագրիտ երկայնութիւնն է 19 հարիւրորդ մ. լայնութիւնն՝ 13 հւմ. ամէն մէկ երեսին միայն՝ տասնուհինգ տողք. ու անոնց ալ ամէն մէկուն՝ քսան ու վեցէն քսանեւութ տառք ընդհանրապէս: Գլխագիրք և կարմրագիրք ունի, քայց ոչ և խորանագրոք. զուցէ ունէր ի սկզբնաւորութեան՝ առաւօտեան ժամ երգութեան, որ մեր ձեռքն եղած օրինակին մէջ կը պակսի. զի առաջին թերթէն՝ թերի են առաջին և ութերորդ թուղթերն կամ չորս էջք:

Թուահամարք դրուած չեն ոչ ի ստորեւ և

ոչ ի գլուխ ինչոյն. այլ այրուքնն ի տառիք խորանայիւր թերթք նշանակուած ի սկիզբն և ի վերջ թերթիցն, որ ութ թղթերով և ի վերտասան ինչ կը բաղկանան, և ութ բորդ թերթով կը վերջանայ ժամագիրքը:

Իննեբորդով կը սկսի անմիջապէս Պատառագաստառոյց, առաջին երեսը ամբողջ կարմրագիր՝ սովորական սկզբնաւորութեամբ. Առաջին արկանելոյ ապաս եկեղեցոյ. յորում զգեստաւորութեան և պատարագի պատրաստութեան աղօթք ի սարկաւազատան, զոր ինը հանգերձատուէ և աւանդատուէ կը կոչէ: Հետեւեալ ինն վրայ՝ խորանագրող մը կարմրագոյն, խորանի առջև բազկաստարած երես առ ժողովուրդն կանգնած՝ ծերունի մը, հին օրինաց քահանայապետական պատմունձաւաւ և հրեական խոյր ի զուր, մէկ կողմը վերուստ ի վայր՝ լատին տառիւր՝ Aar-on-e, և ի միւսն նոյնպէս՝ sa-cerd-ote. Իսկ գարգէն պուր՝ նայողին ձախ կողմը՝ նայ տառերով կարմիր մանր բոլորգիր « անարոն քահանան է » . ու կը սկսի « Որ զգեցեալ ես » աղօթքն և զգեստաւորութեան մաղթանքն մի բոս միոյն:

« Խորհուրդ խորին » դպրաց երգն նշանակուած չէ. այլ ի մեր օրինակին հին ձեռագրով աւելցուած, ինչպէս չկան նաև ուրիշ երգերը, քահանայի գործածութեան համար միայն սեպհականուած ըլլալով պատարագամատոյցս, ուր դպրաց համար կարեւոր ներքէն մէկ քանին, ինչպէս ժամամուտքն, գրուած են ի ժամագիրս յետ ճառելին:

Պատարագին սկզբնաւորութիւնն այսպէս կը գրուի՝ կարմրագիր՝ ծանօթաբանելով. « Եւ յետ զգնեմունքն սրբութեան զգեստիցն՝ գան առաջի սրբոյ սեղանոյն և խոնարհեալ պատարագիչ քահանայն այլ առաջի քահանայիցն և սարգաւարագն որ կան եկեղեցին » . ապա սեւագիր « Խոստովանիմ առաջի Աստուծոյ » : Եւ յետ ընդունելոյ ի միայ ի քահանայիցն և աղայ նոցա զարձակումն, ապա լուացումն ձեռաց սովորական Լուացաց սաղմոսի և աղօթիւքս. « Սրբեայ տէր զձեռս իմ արդարութեամբ և մաքրութեամբ աւազանի շորհաւք և մարգայտրութեամբ տեսնող մերոյ և այլն » : Ապա կարմրագիր, « Եւ սարկաւազն

բարոզ սուրբ զԱստուծայծինն: Եւ քահանայն առ զաղաւթս զայս: Ընկալ տէր զաղաւթս բարեխաւս: Եւ երկրպագեալ երկցս անգամ: Մտանէ ի խորանն: Ապա զայս առ ընթեր սեղանուն: Եւ տանի սարկաւազն զնշխարն ի աւազանին կողմէն առաջի քահանային. և քահանայն բացեալ զսկին և առնէ. համբարձէք իշխանը զգրուես. և զնշխարն ի մաղզմայն և առնէ: Իսկ եթէ եւսկիսկոյս իցէ՝ աւագ սարկաւազն առեալ զնշխարն և զնէ զմաղզման: Նոյնպէս և զգինին » :

Դիտմամբ մեր նիւթէն շեղեցանք, ամենահին սպաղրիս այժմեան սովորութիւններէ մէկ քանի սարքերութեանց օրինակ մը ուզելով տալ, որ բազմաթիւք են յրմացս զոցն, և հետաքննական կը համարուին ի բաւամբ:

Երբքսասանբորդն է վերջին թերթը, որոյ ութերորդ թուղթը կամ վերջին երկու էջը պակասին. և թէպէտ Պատարագամատոյցն ամբողջ է, և արձակման օրհնութեամբ կը վերջանայ, բայց անկատար կը մնայ անիկեալ գրուած

« Հայր երկնաւոր է մեզ գթած,
Մեզ առաքեաց զՈրդին պատուած »

մաղթանքը կամ երգը, որոյ համար ի խորագրին կը պատուիրուի. « Տէրուհի օրերն յետ դռնին սուք » : Երգին ամբողջութեան հետ թերթի կը մնայ նաև յիշատակարանը, եթէ ունէր. և որ անշուշտ մեզի համար շատ թանկագին պիտի ըլլար:

ՏՕՆԱՑՈՅՑ

Օրինակ մը միայն հին տպագրին կը գրուի ի Մխիթարեան մատենապարան, որոյ վրայ հասեալ անդեկութիւնները կու տայ Հանգես ամսօրեայ (1890, յուլիսի թերթին մէջ):

« Թէ և մատենան, կ'ըսէ, պակասաւոր ըլլալուն՝ տպագրութեան ժամանակին և արդարեւ մասին՝ նոյն իսկ մատենէն վկայութիւն մը չունիմք, բայց որովհետեւ Մաղաբիւս արեւդայ (== զպիր?) յիշէ հոն Աբգար

դպիր Տօնացոյց մը տպած է , և որովհետև մեր այս Տօնացոյցն ճշդիւ Արգարու Սաղ-մոսին և Տաղարանին գիրն ու նմանութիւնն ունի , ամենին չի կրնար տարակուսուիլ մա-տենին յիշեալ Արգարու Տօնացոյցն ըլլա-լուն ։

Տպագրին նկարագիրն ալ հետեւեալն է , զոր կու տայ նոյն թերթը ։

« Մատենան վերտասանածալ է (թերթին 16 թուղթ), էջք 8 սանդ. երկայն ու 5 1/2 լայն . իւրաքանչիւր էջ 10 տող : Մինչև Վ կը նշանակուի թերթերու թիւն տառերով. այնուհետև զանց կ'առնուի : Միայն առաջին թերթին մէջ նոյն գրով կարմրագոյն դրոշ-մեալ բազմաթիւ տողեր ունի . յաջորդ թեր-թերու մէջ կարմիր գունոյ հետք չիկայ : Ամ-բողջ մատենանը մի և նոյն (տեսակ) գրով դրոշմուած է . օտակայն Չասկէն ետքը՝ որ ունի փոքրիկ վերնագարդ մը և թուշնագիր , կը տեսնուին տեղ տեղ թուշնաներ ։

« Մեր օրինակին սկիզբէն՝ առաջին թըղ-թէն ետև (որ կայ) , կը պակսի ութ թուղթ . իսկ վերջէն՝ ութերորդ թերթին վերջերէն սկսելով՝ կը պակսի երկու երեք թերթ ։

« Մատենին մէջ՝ տպագրողին կամ հրա-տարակչին վրայ տեղեկութիւն ամենին չենք տեսներ : Որչափ կ'երևնայ , ի սկզբան զը-րուած յիշատակարանին վերջն պիտի ըլլան անշուշտ , սակայն մեր օրինակին այս մասը կը պակսի ։

« Առաջին թերթին առաջին իջին վրայ կայ միայն երկաթագիր Ա տառ մը , առաջին թերթը ցուցնելու համար : Երկրորդ էջն է , « Ով հանդիպի այսմ՝ զբրիտ , նա սպորմի տայ զբշի , որ Դ արքինակ զրի , և . Դ . վարպետի առջեւն գրեցի . հին աւերխակն . զարութեան և զապախարութեան հարցնեմն չէր զրած և մեք զբեցաք . զրած էր ի բա-զում տեղիք թէ կամիս զայս ասա » : —

« Եաջորդ երեսներն կը պակսին : Իսկ բուն գործոյն մէջ՝ քանի մը տեղ տպագրիչն ինքնին կը խօսի , այսպէս . « զոր եւ ի ցու-ցակի » . (առաջին թերթ) . որմէ կ'երեւնայ թէ մատենան ի սկիզբն կամ ի վերջն ցու-ցակ մը ունի : Դարձեալ . « խրատքն զրեալ է ի միւս կողմն » . (երկրորդ թերթ) . « Բայց

ամանք ի ժամատուն ասեմն . և մեք զայն եմք տեսեալ » . (հինգերորդ թերթ) . « զմեղա-պարտ յիշեցէք » . (հինգերորդ թերթ) . « ով տաւնասէրք զիտեմաք որ ամանք Գ աւր տաւնեն զհոգեգալուստն » ¹ :

ՏԱՂԱՐԱՆ

Արգարեան տառիւք տպագրուած Տաղա-րանս , որ՝ ինչպէս կ'ըսէ զայն ծանօթացը-նողն , « իւր բարձր հնութեան պատճառաւ հայ տպագրութեանց երախայրեաց (incunables) կարգը կը զատուի » , քանի մը տարի յառաջ յայտնուեցաւ Երկրայի Հայոց Ս . Եր-րորդութիւն եկեղեցւոյն գրապարանին մէջ ։

Այս պատուական գիւտն ընողը՝ հետեւեալ տեղեկութիւններն կուտայ նոյն մատեն-կան վրայ (Հանգես տնտեսայ , 1888 թիւ 8) .

« Փորձիկ բան մըն է , բոլորը 16 թուղթ կամ 32 երես . տպագրութիւնը շատ նախ-նական (primitif) է , զորքը խոշոր , անձեւ և անկանոն , իսկ դիրքը՝ մեծ վերտասանա-ծալ : Երեսահամար չունի ամենին , ոչ վերն և ոչ վարը , շարքն հին ձեռագրաց պէս՝ բաւերը քովէ քով կեցած և իւրաք մէջ տն-ցած , կիտաղրութիւն շատ ցանցաւ : Գործոյն առաջին էջը՝ ոչ թէ աջէն՝ այլ ձախէն կը սկսի : Գիրքը ձախատ չունի , և կարելի է գործոյն մէջէն ալ (եթէ չենք ուզեր ենթա-դրել որ սխալմամբ էջերն իրարու տեղ տն-ցած ըլլան) , թղթեր պակաս են . որովհետև մէկ էջէն միւսին անցնելով քանի մը տեղ՝ իմաստի կապակցութիւն չի տեսնուիր և ոչ իսկ մի և նոյն թղթին ալ էջէն ձախին անցնելով՝ կը գտնենք միշտ կատարեալ և ամբողջ իմաստ մը ։

« Ո՛ւր տպուած է այս զբրդիլը : Ասոր որոշ պատասխան մը տալու առ ժամ կարող չենք . վստե գի , ինչպէս բոնիք , գիրքն ոչ ճակատ և ոչ ալ յիշատակարան մ'ունի : Գրքին 10երորդ թուղթը , կամ 19երորդ էջն՝ այսչափս կը բովանդակէ . « Թուիկն Ռ-

1 . Այս ամէն ծանօթութիւնք գրչադրողին ալ կրնան ընծայուիլ : (Մ . Հ .) :

Ժ. Է. յոսեփ և գրեցաւ. ձեռամբ ֆարմա-
նիոյ » : Էթէ յիշեալ Թուերն ուղիղ են,
(որովհետեւ զըջուկին մէջ տպագրութեան
սխալներ շատ կան), յայտնի է Թէ առայի-
կայ մատենանը տպագրուած է Հայոց Ռժ-
(1010) Թուին, որ է Գ. Թ. 1561 :

« Ռ․րեմե Արգար Թուխաթեցոյն Սաղմոսէն
5 տարի յառաջ : Իսկ Էթէ սոյն Թուականն
այսպէս չի կարգանք, այլ նաեւ Է գիրն տը-
պագրութեան տարւոյն տանք՝ վրան պատիւ
աւելցնելով, և ոչ՝ Թունիս ամսոյն, այն
ստեղծ կ'ըլլայ ՌժԷ, այսինքն 1568 տար-
ւոյն Թունիս ամսոյն մէջ : Սակայն այս եր-
կորդ ընթերցուածն այնպիսի հաւանական
չերեւնար մեզի, որովհետեւ Ռ. և Ժ. գրերը
համեմատութեամբ իրարու մօտիկ են. վրա-
նին գատ ցատ քաշ կամ պատիւ ունին և
երկուքին սկիզբը ու վերջը կէտ կայ. ասկէ
ետքը կու գայ և գիրն առանց կէտի և քովը
« Թունիս » բառը, որ կը նշանակէ — ըստ
մեզ՝ 7 Թունիսի, Թունիսէն ետքը եկող Ա.
գրեցաւ մենք կը կարդանք՝ տպագրեցաւ : ...

« Մատենական բովանդակութեան, զրից,
ինչպէս նաեւ տպագրութեան որպիսութեան
վրայ գաղափար մը ունենալու համար, մէ-
ջէն սաղ մը դնենք ի տես ընթերցողաց :
Տաղն ամբողջ երկու էջ բռնած է ի տպա-
գրին : Մենք կ'առնունք միայն այն մասն՝
ուր դրուած է Թուականն, և այնպիսի առ-
ուեր կը գործածենք որ քիչ շատ նման ըլ-
լայ բնագրին » :

Հոս հատուածաբեր կը գնէ սաղ մը,
զոր աւելորդ կը համարինք կրկնել աստէն.
տպագրութեան տառերն ալ՝ Արգարու սաղ-
մասարանին են, որոյ նմանահանութիւնը ար-
դէն զրած ենք մեր ընթերցողաց առջև.
Թուականին համար ալ՝ մեզի հաւանական
կ'երեւնայ որ սաղմոսարանէն յետոյ ըլլայ
քան յառաջ, ինչպէս նոյն հատուածը գրողն
իսկ անդրադարձեր է յետոյ (Հանդէս Ամսօր.
Գ. 162) :

Արգարու՝ կամ իւր տառերով եղած և առ
մեզ հասած տպագրութիւն հետեւեալքը կ'ըլ-
լան.

1. Սաղմոս, տպագրեալ ի վենետիկ ի
1567. յարմէ օրինակ մը յամբոստեան մա-
տենադարանի ի Միւսն, և միւս անկախա-

օրինակ մ'ալ ի վենետիկ, ի մատենադարանի
մեքում :

2. Փոքր քերականութիւն (այբբենարան)
ի Պոլիս ի 1567.

3. Տօնացոյց Պոլիս 1568, ի մատենա-
դարանի Միխիմարեանց ի վիէննա :

4. Տաղարան Պոլիս 1568 յեկեղեցւոյ
Կերլայի Հայոց :

5. Ժամագիրք Պոլիս 1568 Միխիմա-
րեանց վենետիկ :

6. Պատարագամատոյց Պոլիս 1568 Մը-
խիմարեանց վենետիկ :

ՍՈՒԼԹԱՆՇԱՀ

Մաղաքիս զպիւր յիշատակեց մեզի արդէն
ծանօթ զՍուլթանշահ՝ զօրդի Արգարու, զոր
ուրիշ ազգայնոյ մը հետ միաբանած կը զոռ-
նենք ի Հոլմ, յամի 1584, և տպագրու-
թեան գործով զբաղած :

Ուսումնական յեղափոխութեան մեծ և
յիշատակաց արժանի գործ մը կատարեց քա-
հանայապետն Հոլմմայ Գրիգոր ԺԳ. յուլեան
հին տօմարի տեղ՝ նոր կամ իր անունով
կոչուածը առաջարկելով, և անոր պրծա-
գրութիւնը նախ ուղղափառ և անմիջապէս
իր հոգեւոր հպատակութեան տակ եղող աշ-
խարհին և ապա արեւմտեան քրիստոնեայ ու-
րիշ ազգաց և պետութեանց ընդունելի ընել
տալով, Հայոց ազգին մէջ ալ՝ որոյ համար
մասնաւոր գութ և խնամք ունէր, մեծ դպրոցի
մը հաստատութեան ի Հոլմմ մտածութիւնն
ու փափաք սննդանալով, ուրեց ծանօթացնել.
և այս դիտմամբ տպագրեցաւ ի Հոլմմ հայ
լեզուով ու տառերով « Գրիգորեան տոռ-
մար » մը հետեւեալ խորագրով. « Տօմար
Գրիգորեան. Թալիսեանականն : Որ եղեւ յիշ-
խանութեան հօր սրբոյ փափոյն և այլ թա-
գաւորացն : Կազմեցաւ ի մեծն Հոլմմն. ի
քաղաքն սրբոց առաքելոցն. ի Թուին ՌժԶԳ.
Romæ, ex typographia Dominici, Ba-
sæ » :

Այս գրքին մէջ նախ զգուած է Թարգ-
մանութիւն կոնդակի Գրիգոր ԺԳ հայրապետի
վանն նորոգութեան տօմարի, և ապա կա-
նանքն կամ հրահանգը, ինչպէս ինքն տպա-
գրին կ'առնանէ, « Տօմար Գրիգորեան

ստուգութեան ամին ՌՇԶԲ. և յորում ամի սկզբնաւորեալ է զորժածութիւն նոյն տումաբի » : Եւ երբ տոմարական բողոքական տղիւականներն կը դնէ, ամենուն տակ չի մտնար նշանակել. մերթ « Եւ զիս զմեզաւոր տպագրիչս յիշման արժանացոյ. ՌՇԶԲ » . մերթ « Մի մեղադրէք եղբարք զի առաջին արուեստն է. ՌՊԼԹ » ('). և ի հետեւեալ իջի « Չաշխատողք արուեստիս յողորմայիցն անտես չառնէք սերելի եղբարք », և ի միւս սուսն ի հանդիպոյ. « Չկազմող բողոքականաց զժառայս ձեր զչտէրս ի ողորմախ անտես չառնէք. յառաջին իջի թօթներորդ թերթին. « Եւ զիս անտես չառնէք եղբարք ի ձեր սուրբ աղօթից » : Եւ ի հետեւեալն. « Եւ զիս զչտէր Բոլաննէս Տէրգնցիս զաշխատող ողորմայիւ արժանացոյ » : Միւս իջի մը ի ստորեւ. « Չիս զմեղօք լըցեալ ծառայս ձեր յիշեցէք ի Տէր : Տեղ մ'ալ բոլորակ մը, և ի վերայ. « Չթելադիրս զիսպիկն զորդիեակս յիշեցէք ի Տէր » . և ի ստորեւ բոլորակին. « Ծառայս ձեր զչտէր Բոլաննէս Տէրգնցիս յիշեցէք ի տէր » : Ուրիշ տեղ մ'ալ. « Չկազմող սորա զչտէր Բոլաննէս Տէրգնցիս յիշեցէք ի Տէր » . ուրիշ տեղ մ'ալ « Եւ զանհրմուտ աշխատողս զչտէր Բոլաննէս Տէրգնցիս ազաչմ' յիշման արժանի առնէք » : Եւ կը դնէ յետոյ ամբողջ տարւանս մը՝ լատին կամ արևմտեան եկեղեցւոյ տումարը, և ապա յիշատակագիրս. « Թարգմանեցաւ տումարս և տոնացուցլու ի լատին լեզուէ ի հայի և տըպագրեցաւ ի նոյն քաղաքն ի մեծն Հրոյմ առ ոսոս զիւսուր առաքելոց օրացնն Պետրոսի և Պօղոսի, հրամանաւ սուրբ փափին ԳԺ Գրիգորի (կարմրագիր տպուած) : Եւ ի հովապետութեան հայոցն ի Հոյմ կարտիսար Սանթա Սէւէրինին ի վերակացող տնտեսութեան պարոն Սուլթանա՛ր Թոփաթեցւոյն զոր ֆռանկն Մարգարտոն կոչէ՝ ձեռնատութեամբ տէր Բոլաննէս Տէրգնցիս և Թելադրութեամբ որդո՛ իմոյ խալաւուրին ի վայելումն ամենայն հայկ ազուն ուսումնասիրաց » :

« Այլ և եղև տպագրութիւն սորա ի ԹՎ. Գրիստոսի ՌՇԶԲ. զոր հովմէացիք վարին. և հայոց մեծաց ՌԼԴ. և Սարկաւակին Շ.

առաջի շրջանին. և յունացն որ են հոռոմք՝ ՌՅԶԲ. և եփրայեցոյն ՌՅԺԳ. և ասորոյն ՌՃԺ. յամոյն հովմէացոց հոկտեմբեր իշ. հայոց մեծաց՝ հրոտից ԺԿ. Սարկաւակին՝ սահմի ԺՁ. յունաց՝ հոկտեմբեր ԺՁ. եփրայեցոց՝ մէհրուան Ը. ասորոց՝ Թշրին կտիմ ԶԺ. ի յորն շրթ. ի ԻԿ. Ժամն և յայսմ աւուրս է արեգակն ի կաւրիճն Ը տարածան, և ի զիւր այիփ եւ բեւեցն ի յոն. և զայլն իմաստնոցն յայտնի է : Եւ յետ այսմ բանիցս երեստ արկանեմ ոսոց ձերոց և մաղթելով հայցեմ զի զվերադրեալքն յամենայն յաղաթն ձեր յիշման արժանի առնէք. և զիս զանարժանս և զիս խեայս իմ առ Գրիստոս՝ կցորդ առնել յիշեցելոցն և յիշողացթ և յիշեցելոցն տէր աստուած շընորհեցէ զիւր արքայութիւն Ամէն » : Ապա Գրիստոսի վերինն ընթերցաց պատկեր մը՝ այսպիսի ստորագրութեամբ. « Գրիստոսի սեղան է ԲԺ. տապքելովքն աւաք հինկշարաթին » :

Գաղղիական լեզուով հրատարակուած գրաւուցակի մը մէջ կը կարդանք հետեւեալը, հայկական այս հնագոյն տպագրութեան նշանաւոր. Calendrier romain, texte arménien, corrigé d'après le Calendrier donné sous le pontificat de Grégoire XIII. Romæ, ex typographia Dominici Basæ, 1584, in 4. Volume fort rare executé par les presses de la célèbre typographie orientale de Dom. Basa. Pour une traduction en arabe Kar-choun, de ce Calendrier, voyez le N° 1327 du catalogue de S. de Sacy. Ajoutons que cette traduction arménienne est très peu connue. Collation Titre arménien, avec les armes de Grégoire XIII, au dessous de la souscription latine rapportée la dessus; texte 55, avec encadrements à chaque page, impression en rouge et en noir, avec plusieurs figures sur bois. անշուշտ մէջի աղիւսականներն ակնարկելով և ընթերցաց պատկերը : Էջք Թուահամար չունին, և եւրեքտասան թերթք են տպագրի ի 4° :

* *

Այս գրոց տպագրութենէն տնովջապէս եա-
բը. Հայոց Ռէֆ—1585—6 թուին ի տան
ապրիլի, Ազարիա կաթողիկոս Սոյ կը դըե
առ նոյն Գրիգոր ԺԳ Հռովմայ հայրապետ.
« Կու շրկենք այս զրոյս զաստցեալ Յով-
հաննէս վարդապետ եւ եպիսկոպոս մեզ ի
փոխանորդ. եւս տուաւ կու ուղարկենք ի
հետն՝ զաստցեալ Գրիգոր սարկաւազն քանի
մի տղայով՝ վասն ուսման ի դաստաւուն,՝ եւ
աստուածաշունչ զգրով մի Հայոց, վասն զի
ի յամենայն ազգս Հայոց, որ է շատ եւ բա-
զում, ճորով թէ գտուի քսան աստուածա-
շունչ ընդ ամենն. եւ կու նոսրի՝ զինն ԲՃ
կամ ԳՃ Քլի (Ֆլորինի) մէկի եւ չի գտուի.
եւ յոյժ պիտանի է վարդապետաց եւ հայրա-
պետաց եւ քահանայից։ Գիտեմք հայր սուրբ,
որ բազում դրամ խորն կու լինի ի յայս
պատմայս. բայց ապաւինելով ի քո առատա-
ձեռնութիւնդ, Երանութեան քո բազում շահ
հոգեւորս, որ առնիցէ քո Սյրութիւնդ ա-
մենայն մեր ազգին, եւ այնոցիկ որ փափաքին
աւանել զՀայոց լեզուն եւ զգիրն՝ խնդիր
ունիմ ապաւինելով ի քո Սյրութիւն զայս
շնորհ տունել. եւ եւս յայս պատմայս կարէ
ժառայել ասացեալ Գրիգոր եպիսկոպոսն եւ
Գրիգոր սարկաւազն եւ Մարգո Անդոնիս
որդի Արզրայ, որ իւր հայրն հասկացող
էր. բայց գԳրիգորն՝ առաւել պատմային հա-
մար կ'ուղարկենք » :

Նոր տոմարին խօսքն ալ կ'ընէ կաթողի-
կոսն. « Եջոյց մեզ, կ'ըսէ, պարոն տէրն
Սիգոնոյ եպիսկոպոսն պառնալ ապրոյն եւ
վասն նորոգման տումարից, եւ զպատճառից.
բայց մեք միայն ոչ կարեմք խախտել յառաջ
քան զայլազկիք, վասն զի առ ժամայն լի-
նէաք ընթանալ ի յանօրինաց թէ միութիւն
արարէք ընդ Ֆրանկաց եւ ոչ ունիմք գիրք որ
խօսին վասն այսմ տումարից. արարաք մեզ
վէքիլ զասացեալ Յովհաննէս վարդապետ զե-
պիսկոպոսն՝ որ աւանդիցի լաւ զնոցա տումարն
դէնս, բայց մեր ազգին տումարեդէն ուղար-
կեցէք, զի ամենեքին ուսանիցիմք եւ մեք ինի-
ցիմք առաջինքն, եթէ եւ այլք զայցեն զհետ
մեր » : Բայց Յովհաննէս եպիսկոպոսի յի-

շատակութիւնը չկայ ամենին Գրիգորեան
տումարի տպագրի յիշատակաց մէջ, այլ
Յովհաննէս քահանայի Տէրգնցոյ. հաւանա-
կանաբար, ինչպէս թուականն ալ կը ցու-
ցանէ, Ազարիա կաթողիկոսի պատգամաւո-
րաց ի Հռովմ ժամանելէն յառաջ եղած է
տպագրութիւնն, ուր արդէն կը գտնուէր
Սուլթանշահ, եւ որոյ համար կը յանձնարէր
հայրապետն :

* *

Քանի մը տարիէ նորէն կը հանդիպինք
Տէրգնցոյն եւ իւր որդւոյն խաչատուրին. եւ
այս անգամ ոչ ի Հռովմ, այլ ի վենետիկ,
եւ հաւասարապէս տպագրական գործով զբա-
ղած :

Մըն հոս իւր արտադրած Սաղմոսարանով
դեռ չի զբաղած, տեղեկութիւն մը տանք վա-
րուց պատմութեան :

Աշխարհիկ երեց մ'էր Յովհաննէս Տէր-
գընցի, Ամիթ կամ Տէգրանակերտ քաղա-
քէն. եւ չենք գիտեր թէ ինչ պատճառաւ
Տէրգնցի աւելի անունը կը կրէ. Արուսեայն
տարածամ մահուամբ՝ երկու աղկուռք կը
ձեռն իրեն եւ եօթնամեայ մանչ զաւակ մը :
Կամ կարօտութեան եւ կամ ուրիշ ո՞ր եւ իցէ
պատճառաւ մը, (որովհետեւ իրմէ առ մեզ
հասած ինքնադիր ստանաւորին մէջ անիմա-
նալի կը մնայ այս իրանաս), տարակուսանաց
կամ մտածման վարանաց մէջ մնացած, կը
բռնադատուի թողով որբերը եւ ճամբայ կ'ելլէ
դէպ ի Հռովմ երթալու գիտմամբ : Այդ քա-
ղաքին մէջ մնացած ասուն կը ծանօթանայ
եւ կ'ընկերանայ Ազգարու Սուլթանշահ որդւ-
ւոյն ի տպագրութիւն Գրիգորեան տումարին :
Ամուսնոյն մահուանէն շատ տարի ետքը այդ
ճանապարհարգութիւնն բրած պիտի ըլլայ յա-
րմուտաւ. որովհետեւ հետն է նաեւ խաչատուր
որդին. չափահաս պատանեակ մը, զոր իրեն
օգնական, կամ ինչպէս ինքն կոչեց ի յի-
շատակարանի նոյն գրոց, թեւադրիչ կը կոչէ
ձեռք զարկած գործոյն :

Այս տպագրութիւնն յաջողութեամբ ի
զլուխ հանելէն ետքը, միաքը կը գնէ պառ-
նալ ի հայրենիքն. եւ արդէն քսանօրեայ ճա-
նապարհորդութիւնն ըրած էր, երբ յանկուրն
A.R.A.R.®

կալս կը բռնեն ու կը բանտարկեն զհա-
ինք՝ զԱստուած « ծածկատես ամէն զաղտ-
նին » վկայ կը կոչէ, որ բանտարկուելու
արժանաւոր յանցանք կամ ֆառ մը ըրած
չունի. և մենք ալ հաւատալով իր խօսքին՝
չենք կրնար զուլակել պատճառը. վասն զի
գրութեան խօսքերը մոլթ մնացած են, և
ուրիշ տեղէ ալ լոյս մը չունինք: Աշուշտ
ենթադրութեամբ կամ կասկածով եղած գործ
մ'էր, և կ'երևնայ թէ անմեղութիւնն յայտ-
նուած պիտի ըլլայ յետոյ, որով վենետիկոյ
աշախուղ հասարակապետութիւնն ոչ միայն
համարձակ մուտ և բնակութիւն շնորհեց ի
մայրաքաղաքին, այլ և գործելու ազատու-
թիւն և ասպարէզ:

1587 թուականին զՏէրզնցին կը գաննեց
ի վենետիկ: — Նոյն տարւոյն Մաղմուսա-
րան մը տպագրուած է ի քաղաքին, յո-
րում դրուած է ի սկզբան մեր ներկայացու-
ցած դէմքերը՝ Յովհաննու երիցու և խաչա-
տուր որդւոյն, որոյ վրայ գրուած է՝ ինչպէս
արդէն ընթերցողք տեսան և կարդացին.
« Յիշա զմէզ աէր յորժամ գաս արքայու-
թեամբ քո և ողորմես մեզ. Տ. Յովաննէս
Տէրզնցին և որդին խաչատուրն ծառայք Աս-
տուծոյ և յիշողաց. Ռէլէ: Ապա « Յիշատա-
կարան է օսկաւիկ. փառք ամենասուրբ Երօրէ
թէ (= Երրորդութեան) Հօր և... Աւարտեցաւ
զիրս ձեռա տէր Յովաննէս Տէրզնցոյ և որդ-
ւոյ իմոյ խաչատուրին թվին Ռէլ, ի
մայրաքաղաքն վենետիկ, ընդ հովանեաւ
Մարկոս աւետարանին, ի թագաւորութեան
Պաքուալ Չիթօնին, ի պատրիարքութեան
Չւան թրութանոյն, և բանաստեան Զուան
Ալբերթին, ձեռնաստուր խօնայ Շահուլուն, և
հոգեւոր որդւոյն իմոյ Ստեփաննոսին, և այլ
Զողեցոյց գոր աէր աստուած ասցէ բոս
սրտից իւրոց: Այլ զկարապետ Բաղշեցին
յիշեցէր ի Քրիստոս, զուր բամ օգնութիւն
հասոյց մեզ: Այլ և զերեսս արկանեմք ոտից
ձերոց մոխրամածեալ և արտատաւից հառաչ-
մամբ հայցեմք և մաղթեմք ի ձեռն. զի մի
ողորմալիւ արժանի առնէք զկենակից իմ զի-

նափաղէն, և զմայրն իմ զՄարիամն, և զհայրն
իմ զԵփանէսն զփոխաւըն առ Աստուած. և
յիշողացն և յիշեցեցոցս Աստուած ողորմեացի
յիւր միտանգամ զայլուստն. ամէն »:

Ի վենետիկոյ հաւանականաբար ի Մար-
սէլլ Գաղղիոյ անցեր է Տէրզնցի իր որդ-
ւովք. և հոն թարգմանած է ի հայ՝ փրան-
կաց վիպասանական մի, հայերէն ոտանաւոր
չափով, և որոյ զաղղիարէն մակագիրն է
Le Chevalier Paris et la belle Vienne:
Մենք այս անունով զաղղիական երկասիրու-
թեան քանի մի ամենահին տպագրութեանց
հանդիպեցանք ի մեծի մատենադարանին
փարիզու, որոնք ամենեւին հանդիսութիւն
կամ նմանութիւն մի չունին մեր լեզուով
գոնուած այս գրութեան հետ, որով կը կար-
ծենք թէ ուրիշ համանուն երկասիրութեան
մը թարգմանութիւնն կամ հետեւողութեամբ
յօրինուած մի ըլլայ, որ ցարդ ձեռագիր մնա-
ցած է և երբէք տպագրութիւն մի չունի: Ի
վերջ մատենին ոտանաւոր գրուած մի կայ ի
թարգմանչէն կամ ի յերիւրդէն, և տողից
առաջին տառքն կը յօդեն: « Զաէր Յովաննէսի
Տէրզնցոյ ասաց յու », փոխանակ ասացեալ
կապելու. յորում կ'երևի թէ շատ նեղուեր
ու կրեր է նաև ի Մարսէլլ. և կարօտիւ
փափաքելով իր գարձին ի հայրենիս՝ կամ
նիւթական միջոցաց պակասութեամբ և կտմ
ուրիշ պատճառներէ կ'արգիլուէր:

« Այլ էս, կ'ընէր յորդովք ի քաղաքս ուղղայ,
Սիրտս իմ կամի որ միշտ երթայ. »

Այլ Զանապարհս երկրի սորայ
Յամաքն ու ծով կապեալ մնայ:
Յաւատարութիւնս մաշեցայ.

Որ ի երկիրն Զանապարհայ.
Այս ինչ ցաւ է. կայ եւ մնայ

կատարեցաւ բանս »:

Մենք ալ այս տողերով թողունք զՏէր-
զնցի, ու անցնինք ի լեհաստան, և ի
զլեհաւոր քաղաք երկրին յիշով:

(Շարայարեւի).